РЕКЛАМА ОҢДАЙЫНАҢ

ЧАС ПАЛАНЫҢ ТІЛІ ТАДЫЛЫҒ, ЧЫЛЫҒ СÖСТІҢ КЎЗІ АРТЫХ

УЛУҒЛАР КИБІРІНЕҢ ЧУРТАП ПІЛЧЕБІС ПЕ?

ГАЗЕТАА ПАЗЫНЫС ТУСХА ХАЙ ПІРЕЕ САҒЫСТАР

ЧИР ўстў тоғылах. Аның талайлары, тайғалары, чазылары, киизі кöгілбей, хайалары, тастары, чирі хара-пора, аймах öңніг тізе, саба полбазох. Муңарлап чыллар Чирім айлахтан парча Кўн ибіре, піске, тіріглерге, тын пиріп. Тынар ўчўн хыймыранчабыс, ниме-де чіпчебіс. Прай тіріг ниме андаг. Тынар ўчўн таңдағы кўннеңер сағыссырабохча: чурт пўдірче, чиис тимнепче, таңдағы тöлін öскірче... Ноға андағдыр? Анзын чахсы оңар полбинчам. Хымысхаларны даа алып аларбыс. Олар öменең чуртапчатхан "чон" полтыр. Аарлар андағохтар. А піс чи, чир ўстўндегі чоннар, олардаң пасхабыс па? Оларох чіли чуртап-мöтеп парчабыс, че хайди? Пос уйазын хайраллап халар ўчўн, тынар ўчўн муңарлап чыл удур-тöдір чаалас парчабыс, кимірісчебіс. Алай чир-чайаанның чир андаг кибірі алай законы полҷаң ма? Андаг полза, ағаа киртініп чуртирға килісче. Аң-хустарның аразында тын ўчўн ыырлас, тартызыс ползын даа. Че піс, тіріг кізілер, чайаанның иң пöзік чайалғаннары, сағызыбыс пар полып, хайдар кöрчебіс. Полған на алынҷа чон, кизек чон тын ўчўн, чырғаллыг чуртас ўчўн хаҷаннаң сығара турыс парча. Анзы Худай піске сағыс пирген сылтаанда полар. Че сағызыбыс хысха полтыр. Ікі муң чылның иркіні алнында турчабыс, а удур-тöдір чаалазыс кирее тохталбинча, хан тöгілче. Сылтаг пір ле — тын ўчўн. Мин іди сағынчам.

Пу кізі алаах парды тиирлер. Отыс азыра чыл пос газетазында тоғын парим, мындаг сағыстар тöрібеҷеңнер. Анзы даа орта полар. Пістің ўчўн партия сағынҷаң, ниме тізе, аны итчеңміс, öлін тізе, öлінібісчеңміс. Че ноға-да коммунизмге чит полбаабыс. Газета-журналларны матап хығырҷаңмыс. Ол туста чир ўстўнде прайзынаң артых чуртаан полғабыс. Удур-тöдір махтазызып, хайда-да кинетін не чибіргі чыл пазынаң коммунизмде чуртир полғабыс. Улуғлар анзынаңар "Ленин чолы" газетада хығырғаннарын ундубаанох поларлар. Ол туста газетабыстың тиражы хай туста 7 муңа даа чит парҷаң. Хандыра полған! Прайзыбыс пір кöрістіг, пір сағыстыг даа пол парғабыс. Пастыхтарға "алтын кибіс" ле тöзеп одырзаң, сині ідöк кöдірерлер, орден-медальларны айабаҷаңнар.

АМДЫ прай ол "чырғал" пўлес кöзеңенең чабыл парды. Чарых кўнібіс хара оймахсар тоғылахтана халды. Анда, тізең, сыырах, öл, хара сеектернең хада ах хуртыҷахтар мыҷырасчалар. Чіксістіг дее. Че чуртирға кирек. Чалғысханға сидік. Öменең, хада-пірге чуртирға, уламох кизек санныг чонға. А сынында чи хайдағбыс? "Хакас чирі" газетабыста ол саринаң статьялар сых ла килчелер. Пілізіс полбинчабыс, удур-тöдір пасхлас сығарға кўспіс, ынаг нимеспіс, сöклес тее салыс салчабыс. Сала пастых арах полыбыссабыс, таңайта пазыс чöрчебіс, "минмін" тіп. А пасха чоннарны алып аларбыс, олох хонҷых тываларны, алтайларны. Ўр ниместе ле Тыва чоны республиканың 77 чылын таныхтаан. Газетада хығырзаң, уғаа чöптіг чон. Чоохты пос тілінең не апарчалар. Постың кибірлерінең, постың тілінең сала даа уйатпинчаттырлар. Тыва Президенті Ш.Д.Ооржак, пістің кізінең чоохтазып, хакас чонына айланып, піди тіптір: "Чон кöңнін ("дух народа") кöдірерге кирек. Андада, чон асхынах таа полза, кöп нимее сыданарға чарир". Мыннаң артых чоохтан полбассың. А алтайдағылар улуг хайыг спортха, чиит тöлге салчаттырлар. Пілдістіг, хазых чонда — хазых чуртас.

А піс чи, хайнапчатхан хазаннаң сых полбин, порастанчабыс. Пірсі сых париза, аны азаанаң нандыра кире тартып алчабыс. Пос тілінең чоохтазар орнына, "я тебя не понимай" тібісчебіс. Пос тілінең артых ниме чоғыл. Тіл парда — чон пар.

ТІЛ сарина теелгенде, піди тиим. Мының алнында пос газетазының тиражы 7 муңа даа чит парҷаң. Іди кöрзе, газетабысты полған на 10-ҷы хакас алҷаң, а нинҷе кізі хығырҷаң. Итсе, ол туста хакас школалары санныг ла полҷаң. Амды, тізең, тиражнаң 2 муңа тўс парғабыс. Ноға андаг? Кöбізі ахча чохха сылтанча. Андаг даа полар. Че ырах арах сағын полбинчабыс, мин пос чонының чардығыбын тіп оңарын пілбинчебіс. Пілдістіг, тынар ўчўн, чуртир ўчўн піс халасха кўннің ахча таапчабыс. Нööс пос газетазына чарым чылға алай ўс айға даа пазын саларға 18—36 салковай табылбас?

Пу кізі пазох иртіре нахлан парир тиирзер. Хайди идерзің, "пос кöгенее посха чағын". Ундутчылыбыс парох нооза. Кізі халаснаң на тох нимес. Уламох сағамғы туста. Хайдар парчатханыбысты алай хайдар тўсчеткенібісті радиотелевидение, газета пастыра полғаныбыс ла пілерге хынча. "Хакас чирі" газетабыс ол сарин позытпасха кўстенібöкче, пос чоны тилекейде, чир-суубыста, республикабыста ниме полчатханын пілзін тіп.

Пу тоғылах чир ўстўнде, хайдаг даа сидік полза, чуртирға кирек. Прай ниме пойли парчатхан ағында постың орнын табарға, семьяға, туған-чағыннарға, хонҷыхтарға полызарға пір-ікі чылыг сöснең дее, ўтертіснең дее. Піс хаҷаннаң сығара чўреебіснең, кибірібіснең андаг чонмыс нооза. Андаг полбаан ползабыс, піс чох поларҷыхпыс. Ол кибірні полғаныбыс ла ал чöрзін. Андада посха хара сағыныс, пооныс, ооғыс, арағаа кірініс чох полар. Итсе, поста ахчатхан ханыбыс оңдайынаң иртіре ўтертіске, ўгредіске хынар чоғылбыс. Мында, кидейібіс тудып, кизе-тоғыр сабызадырбыс. Іди поларға сағам килістіре тус нимес.

ПАЗА пір сағыс. Орыс тілліг чон аразында піс позыбысты "ах простой" чонға санапчабыс.

Кöйтиибіс, сизиибіс пір дее чоғыл. Ол саринаң андағмындаг киректернең, олох льготаларнаң тузалан пілбинчебіс. "А-а, мағаа чарир" теен чіли, тирнең тоғынып алған "заслугаларыбысты" чызытчабыс, кирек чирде позыбыс ўчўн турыс пілбинчебіс, уйат чöрчебіс.

Пу реклама оңдайынаң пазылған сöзімде чуртазыбыстың, хылиибыстың, тудынызыбыстың хай пірее ле сариларын хаптым. Сизінгем, толдыра пазарға ўдім читпес. А кирек тее бе ол? Мин пір ле нимені сизінчем. Ол саринаң Сірерге толдыра арах сизінерге, хабазарға, ўтертерге **"Хакас чирі" газетабыс ла полыс пирер**. Анзына мин толдыразынаң ізенчем. Пір сағыс чахсы, ікі сағыс уламох артых. Пазын салып, хығырзаңар, айабассар.

Алексей КОТОЖЕКОВ,
журналист, "Знак Почета" орденнің кавалері,
Россия Федерациязының культурача саблыг тоғынҷызы.

МИХАИЛ КИЛЬЧИЧАКОВ

ТÖРЕЕН ТІЛІМ

Хай піреелері хоптанчалар:
"Хайдаг тың уйан, чох тіл пістің.
Хынған даа хысты сöлеп алар
Сöстер таап полбин илепчезің".
Ол аринҷа тайма сағыстар,
Чоохтанарға даа азаныстыг:
Иптіг сырайны ардатчатхан,
Ағырыға тööй, кирек чохтар.
Той палғастыг, кірліг оймахтар
Арыг суғларны кірлепчеткен,
Ол — оймах-соңныг, тастыг чоллар
Чорыхчыл атты сўрнўктірген.
Пасха даа нимее тиңнестірер
Чооғым сағысха чир кірбинче.
Саңай даа мині салчых тізіннер,
Че обал, пір дее чўреем чатпинча.
Минің сағызымда, тöреен тіл —
Талайзар аххан чап-чарых суг.
Син аны хаҷан даа чахсы піл,
Салғағын тыңнап, халбин хоғ.
Ханҷа ла пар аймах ағастар
Тöреен тілде прай адалчалар.
Нинҷе ле пар аңнар, хустар
Ідöк тооза солалатчалар.
Іҷе сўдін сорбаан палалар,
Öкіс пас парып, кўр öс полбас.
Постың тілін пілбеен улустар
Чон кибірін чир дее піл полбас.
Хырых чазымны алти пазып,
Тöреен тіліме хомзынмадым.
Тöреен тіліме кöп тайанып,
Пасха тіллернең мин таныстым.
Кізідең полар, аң-хустар даа,
Ўннер алызып, танысчалар.
Аннаңар хас-хаҷанға даа
Пос тілінең чир уйатпаңар.
Ікі хулахнаң тыңнааны
Саарсых хулахтаң артых полар.
Ікі аймах тілні пілгені
Чуртас пілерге оой полар.

1964 ч.